

Nekoliko planova i projekata zgrada javne namjene u Osijeku krajem 18. i u prvoj četvrtini 19. stoljeća

Ivy Lentić Kugli

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Izvoran znanstveni rad – 725.1 Osijek

14. veljače 1990.

Nakon oslobođenja od Turaka krajem 17. stoljeća dolazi u Slavoniji tijekom 18. stoljeća do intenzivne građevinske djelatnosti. Ratom opustošena zemlja morala se što prije obnoviti, a istovremeno je bilo potrebno što prije i što bolje organizirati političku i administrativnu upravu u novooslobođenim teritorijima. Prema tome se tijekom 18. stoljeća razvija snažna građevinska djelatnost u svim jačim i značajnijim centrima Slavonije (Slavonska Požega, Nova Gradiška, Virovitica, te naročito u Osijeku).¹

U nas su rijetko sačuvani planovi za gradnju privatnih zgrada i velikaških palača i dvorova, ali su se srećom sačuvali planovi za pojedine zgrade javne namjene, za kojih je izgradnju bila potrebna suglasnost i odobrenje upravnih vlasti.

U Državnom arhivu Mađarske u Budimpešti sačuvalo se nekoliko zanimljivih planova i projekata zgrada javne namjene u Osijeku izgrađenih krajem 18. i u prvoj četvrtini 19. stoljeća. Ti nam planovi zorno prikazuju tipologiju arhitekture primijenjene prilikom izgradnje ove vrste objekata u tom vremenskom razdoblju.

Autorica je u Državnom arhivu Mađarske u Budimpešti pronašla nekoliko planova zgrada javne namjene u Osijeku koji tipologijom prostora i pročelja prikazuju utilitarne objekte iz razdoblja klasicizma. Planove su potpisali majstori J. Schmidt, A. Hautmann, J. Vegen i J. Schmauss. Među njima dva su osobito zanimljiva jer prikazuju tlocrte i fasade trivijalki u Gornjem i Donjem gradu. Ostali nacrti prikazuju župni dvor u Gornjem gradu, stan nadzornika mosta i nasipa na Dravi, položajni nacrt mitnica i planove zgrada koje pripadaju mitnici.

OSIJEK – PLANOVI ZA IZGRADNJU ZGRADA OSNOVNIH ŠKOLA U GORNJEM I DONJEM GRADU

Nakon ukinuća isusovačkog reda (1773. g.), koji je u velikoj mjeri pokrивao tadašnje školstvo u Monarhiji, bilo je potrebno reorganizirati kompletni sustav školstva i nastave, i to ne samo s obzirom na reforme sveučilišta i visokih škola već, prije svega, u smislu podizanja novih osnovnih škola (normalka odnosno trivijalnih škola). S tim reformama u vezi izgrađuju se i u Osijeku dvije osnovne škole, i to u Gornjem i u Donjem gradu.

Iz 1789. godine potječu planovi za gradnju jednokatnih školskih zgrada u spomenutim dijelovima tadanjeg Osijeka.

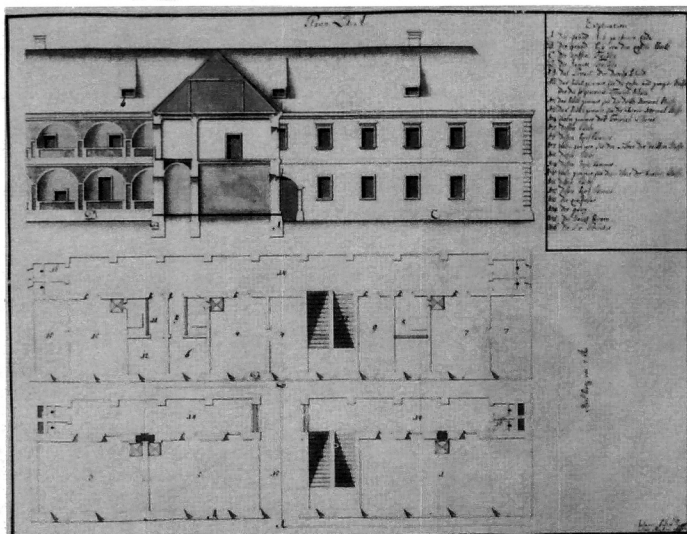
PLAN ZGRADE ZA OSNOVNU ŠKOLU U GORNJEM GRADU²

Plan prikazuje dio vanjskog i unutrašnjeg pročelja jednokatne zgrade i presjek zgrade. Plan je označen s *Litt. A* i slijedećom legendom:

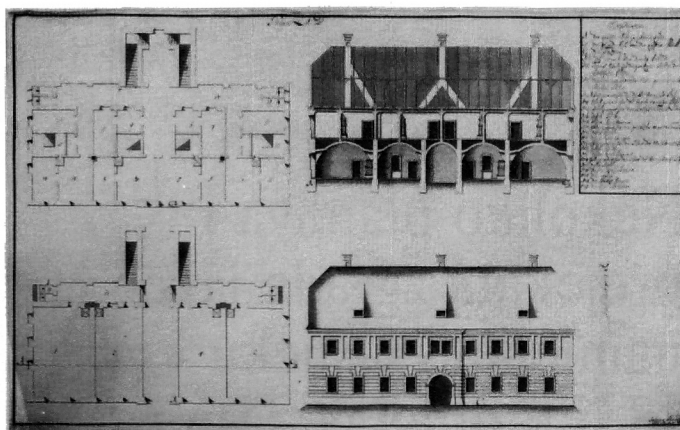
- A. Tlocrt prizemlja
- B. Tlocrt prvog kata
- C. Vanjsko pročelje
- D. Dvorišno pročelje
- AB. Profil ili presjek zgrade

¹ Ivy Lentić-Kugli, *Nekoliko primjera javnih zgrada iz druge polovine 18. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj (solane i Tridesetnice)*, Bulletin JAZU, 1(49), 1980, 89-119.

² Državni arhiv Mađarske, Budimpešta (u daljem tekstu: MOL), Mol, C-69-HTT-Dep. Scholae Nat. – 1789-47-6.

150. Plan za novogradnju osnovne škole u Gornjem gradu u Osijeku, zidarski majstor Johann Schmidt, 1789. g.

151. Plan za novogradnju osnovne škole u Donjem gradu u Osijeku, zidarski majstor Johann Schmidt, 1789. g.

- No. 1 – školska soba za prvi i drugi razred osnovne škole
- No. 2 – školska soba za treći razred
- No. 3 – školska soba za četvrti razred
- No. 4 – soba za učitelja osnovne škole
- No. 5 – njegova kuhinja
- No. 6 – njegova smočnica
- No. 7 – soba za učitelja trećeg razreda škole
- No. 8 – njegova kuhinja
- No. 9 – njegova smočnica
- No. 10 – soba za učitelja četvrtog razreda škole
- No. 11 – njegova kuhinja
- No. 12 – njegova smočnica
- No. 13 – ulaz
- No. 14 – hodnik
- No. 15 – glavno stepenište
- No. 16 – zahodi.³

Plan je u donjem desnom uglu signiran: *Johann Schmidt Bau-meister*.

Predračun troškova za novogradnju osnovne škole u osječkom Gornjem gradu iznosio je ukupno 10.491 forinte i 33 i 1/2 novčića, a sastavili su ga i potpisali:

za zidarske radove: Johann Schmidt, zidarski majstor,
za tesarske radove: Matthias Wagner, tesarski majstor,
za stolarske radove: Johannes Torz, stolarski majstor⁴.

Drugi plan prikazuje jednokatnu zgradu osnovne škole u Donjem gradu i to pročlje, presjek i tlocrte.⁵ Plan je označen *Litt. B* i legendom:

- A. Tlocrt prizemlja
- B. Tlocrt prvog kata
- C. Pročelje
- A:B. Profil ili presjek

- No. 1 – školska soba za dva prva razreda osnovne škole za katoličku djecu
- No. 2 – soba za dva najniža razreda za pravoslavnu djecu
- No. 3 – školska soba za treći mješoviti razred
- No. 4 – školska soba za četvrti mješoviti razred
- No. 5 – soba za katoličkog učitelja osnovne škole
- No. 6 – njegova kuhinja
- No. 7 – njegova smočnica

³ MOL, C-69-HTT-Dep. Scholae Nat.–1789-47-6.: Plan škole u Gornjem gradu: Litt. A.

A. Der Grund Riss zu ebener Erde

B. Der Grund Riss von den ersten Stock

C. die äussere Façade

D. die innere Façade

A:B. das Profil oder durch Schnid

No. 1 Das Schulzimmer für die erste und zweyte Klasse, ~~das~~ sogenannte Trivial Schule

No. 2 – das Schulzimmer für die dritte Normal Klasse

No. 3 – das Schulzimmer für die vierte Normal Klasse

No. 4 – Wohnzimmer des Trivial Lehrers

No. 5 – dessen Küche

No. 6 – dessen Speiskammer

No. 7 – Wohnzimmer für den Lehrer der dritten Klasse

No. 8 – dessen Küche

No. 9 – dessen Speiskammer

No. 10 – Wohnzimmer für den Lehrer der vierten Klasse

No. 11 – dessen Küche

No. 12 – dessen Speiskammer

No. 13 – die Einfahrt

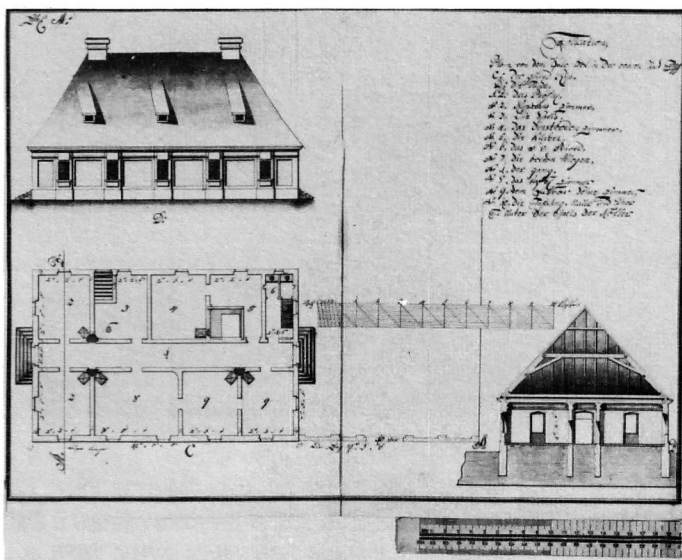
No. 14 – der Gang

No. 15 – die Haupt Stiegen

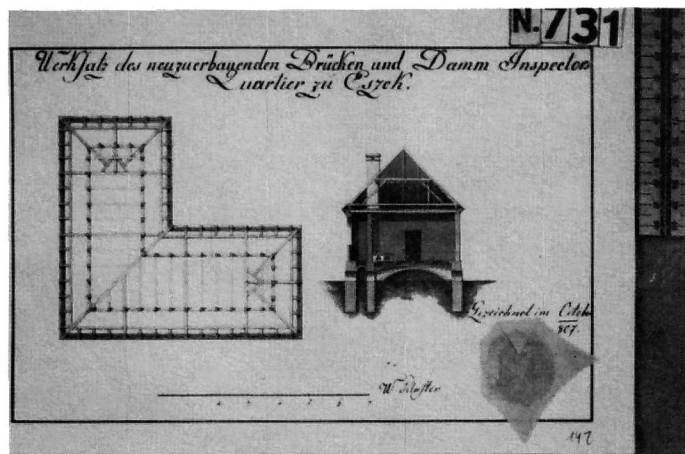
No. 16 – die S. V. Priveter

Desno dolje potpisano: Johann Schmidt Bau Meister.

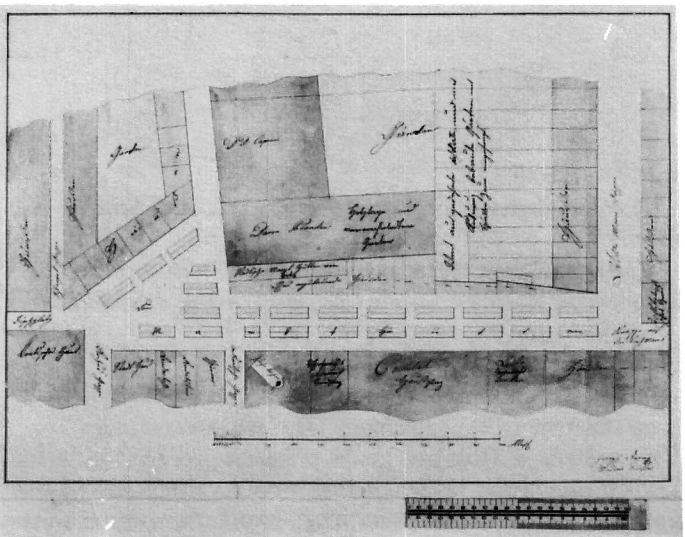
⁴ –MOL, C-69-HTT-Dep. Scholae Nat.–1789-47-6.

152. Plan za župni dvor u Gornjem gradu u Osijeku, zidarski majstor Anton Hautmann, 1792. g.

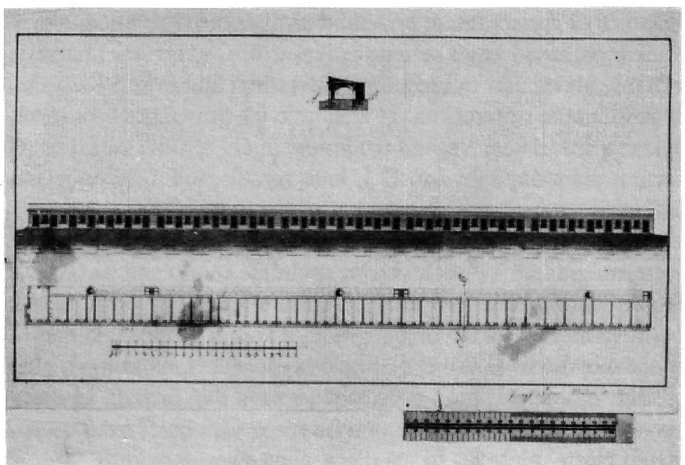

153. Plan stana inspektora mosta i nasipa na Dravi kod Osijeka, 1807. g.

154. Plan dijela Gornjeg grada u Osijeku, zidarski majstor Joseph Vegen, 1824. g.

155. Plan zgrade javne namjene u Osijeku, zidarski majstor Joseph Vegen, 1823. g.

- No. 8 – soba za pravoslavnog učitelja osnovne škole
- No. 9 – njegova kuhinja
- No. 10 – njegova smočnica
- No. 11 – soba za učitelja trećeg mješovitog razreda
- No. 12 – njegova kuhinja
- No. 13 – njegova smočnica
- No. 14 – soba za učitelja četvrtog mješovitog razreda
- No. 15 – njegova kuhinja
- No. 16 – njegova smočnica
- No. 17 – hodnik
- No. 18 – glavno stepenište

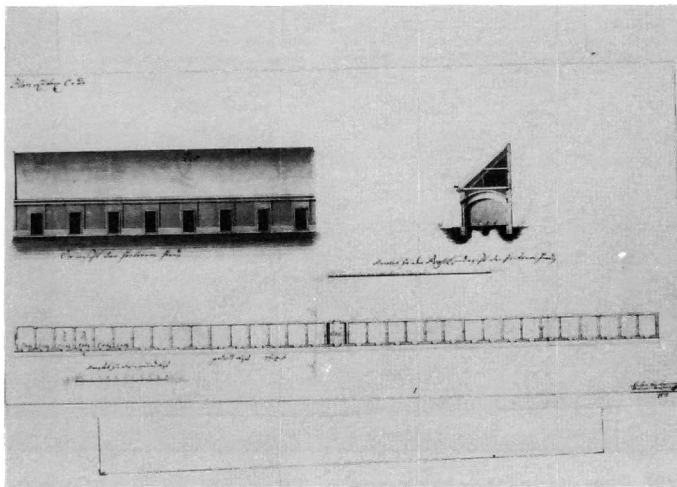
⁵ Škola Donji grad: Litt. B.

- A. der Grund Riss zu ebener Erde
- B. der Grund Riss von ersten Stock
- C. die Façade

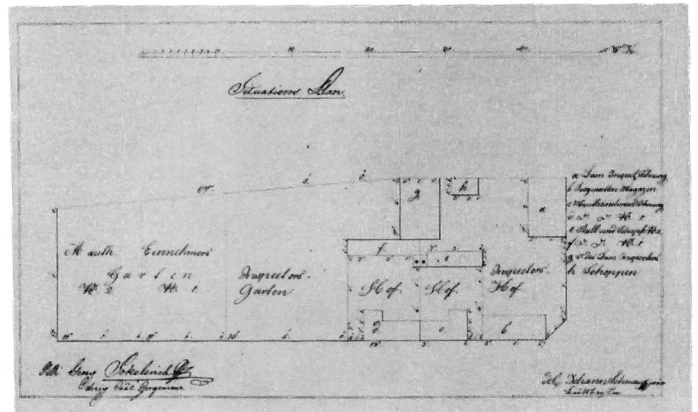
A:B. das Profil oder Durch Schnid

- No. 1 – Trivial Schule für die zwo ersten Klassen der Katholischen Kindern
- No. 2 – detto für die zwo understen Klassen griechich nicht unirten Kinder
- No. 3 – Schul Zimmer für die dritte vermischte Klasse
- No. 4 – Schulzimmer für die vierte vermischte Klasse
- No. 5 – Wohnzimmer für den Katholischen Trivial Lehrer
- No. 6 – dessen Küche
- No. 7 – dessen Speiskammer
- No. 8 – Wohnzimmer für den Griechisch nicht unirten Trivial Lehrer
- No. 9 – dessen Küche
- No. 10 – dessen Speiskammer
- No. 11 – Wohnzimmer für den Lehrer der vermischten 3ten Klasse
- No. 12 – dessen Küche
- No. 13 – dessen Speiskammer
- No. 14 – Wohnzimmer für den Lehrer der 4ten vermischten Klasse
- No. 15 – dessen Küche
- No. 16 – dessen Speiskammer
- No. 17 – der Gang
- No. 18 – die Haupt Stiegen
- No. 19 – die S. V. Priveter

Potpisano desno dolje: Johann Schmidt Bau Meister.

156. Plan zgrade javne namjene u Osijeku, zidarski majstor Anton Hautmann, 1824. g.

157. Situacijski plan za lokaciju zgrada službenika mitnice u Osijeku, zidarski majstor Johannes Schmauss Junior, 1826. g.

No. 19 – zahodi.

Plan je u desnom donjem uglu signiran: *Johann Schmidt Bau Meister*.⁶

Troškovnik za novogradnju osnovne škole u Donjem gradu iznosio je ukupno 10.491 forintu i 33 i pol novčića, a sastavili su ga i izradili:

- za zidarske radove: Johann Schmidt, zidarski majstor,
- za tesarske radove: Matthias Wagner, tesarski majstor,
- za stolarske radove: Johannes Torz, stolarski majstor.⁷

Plan škole u Gornjem gradu prikazuje jednokatnu zgradu skladnih proporcija, raščlanjenu na pročelju nizom pravokutnih prozora, od kojih oni u I. katu imaju profilirane natprozornike. Dvorišno pročelje imalo je arkadni trijem u prizemlju i otvorene arkade u I. katu. Glavni ulaz na pročelju imao je kameni svedeni nadvratni luk sa zaglavnom kamenom koji je počivao na stupovima s branicima.

Plan škole u Donjem gradu prikazuje nam brižljivije obrađeno pročelje od onog prikazanog na planu za školu u Gornjem gradu. Jednokatna zgrada ima u prizemlju ukrašenom fugiranjem 8 prozorskih osi iznad kojih se fuge zrakasto šire. U sredini prizemlja nalazi se glavni ulaz sa svedenim nadvratnim lukom koji počiva na dvije kolumne s branicima. U I. katu je niz pravokutnih prozora, dok se u središnjem, lagano rizalitnom dijelu zgrade, nalazi iznad ulaznih vrata dupli prozor. U I. katu zgrade prozori su odijeljeni plitkim lezenama.

S obzirom na to da su u Gornjem gradu u Osijeku stanovali pretežno građani katoličke vjere, spominje se u planu za školsku zgradu samo školske prostorije za djecu te vjeroispovijesti. U vezi s osnovnom školom u Donjem gradu, u kojem je obitavalo mješovito stanovništvo (katoličke i pravoslavne vjere), nalazimo u plan školske zgrade ucertane i prostorije za prva dva razreda za djecu pravoslavne vjere te stan za pravoslavnog učitelja. Treći i četvrti razred bio je mješoviti, tj. za djecu obiju vjeroispovijesti.

Zanimljivo je napomenuti da se na zgrade javne namjene, u kojima je stanovalo nekoliko obitelji službenika, uveliko pazilo da svaka obitelj ima svoj zasebni stambeni prostor (sobu, kuhinju i smočnicu), kako ne bi dolazilo do smetanja odnosno sukoba i svađa prilikom upotrebe osnovnog životnog prostora pojedinih obiteljskih cjelina.

⁶ – MOL, C-69-HTT-Dep. Scholae Nat. – 1789-47-6.

⁷ – MOL, C-69-HTT-Dep. Scholae Nat. – 1789-47-6.

⁸ – MOL, E-87-Oeconom. – 1792-17-158.

⁹ – MOL, E-87-Oeconom. – 1792-17-158.

¹⁰ – MOL, T-62, No. 994.

¹¹ – MOL, E-87-Oeconom. – 1792-17-158: *Plan von dem Fahr Hof in der Oberen Stadt*

Essegg –

C. Grund Riss

D. Façade

A:B – Das Profil

No. 1 – Der Gang

No. 2 – Kaplans Zimmer

No. 3 – Die Speiss

No. 4 – das Dinstboten Zimmer

No. 5 – die Kuchel

No. 6 – das S:V Prived

No. 7 – die boden Stiegen

No. 8 – Fahrers Zimmer

No. 9 – dem Fahrers seine Zimmer

No. 10 – die Einfahng Mauer und Dhor

E. Unter der Speiss der Keller

PLAN ŽUPNOG DVORA U GORNJEM GRADU U OSIJEKU

Stari župni dvor u Gornjem gradu u Osijeku bio je već toliko ruševan da je prijetio da će se svaki čas urušiti. Stoga je već 1789. godine molio tadašnji župnik da se hitno pristupi gradnji novog župnog dvora.⁸

S time u vezi upućuje virovitička županija 27. travnja 1792. godine dopis Ugarskoj kraljevskoj komori u kojem moli da se dopusti i odobri gradnja novog župnog dvora u Gornjem gradu u Osijeku.⁹ Dopisu virovitičke županije priložen je i plan za novogradnju župnog dvora, koji je označen kao *Plan za župni dvor u Gornjem gradu u Osijeku*¹⁰ i popraćen je ovom legendom:

C. Tlocrt

D. Fasada

A:B profil ili presjek

No. 2 – soba kapelana

No. 3 – smočnica

No. 4 – soba za poslugu

No. 5 – kuhinja

No. 6 – zahod

No. 7 – stube na tavan

No. 8 – soba župnog ureda

No. 9 – sobe župnika

No. 10 – ograda i ulazna vrata

E. ispod smočnice nalazi se podrum.¹¹

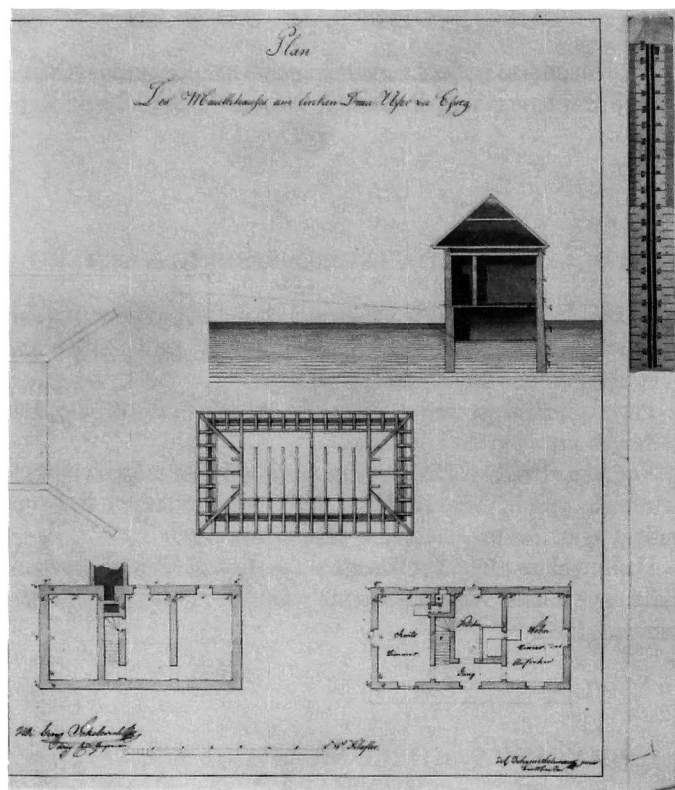
Plan za novogradnju župnog dvora u Gornjem gradu izradio je Antun Hautmann, zidarski majstor, 1792. godine. On je 11. rujna te iste godine izradio i sastavio *Troškovnik za izgradnju novog župnog dvora u Gornjem gradu u Osijeku na temelju priloženog plana...*, a ukupni troškovi za tu gradnju iznosili su za:

Zidarski radovi	798 flor. 38 3/4 x
za građevni materijal	2292 flor.
za tesarski rad i materijal	2119 flor. 45 i 1/12 x
za staklarske radove	50 flor.
za stolarske radove	906 flor 43 x
za bravarske radove	240 flor
za pečarske radove	48 flor.

Ukupno 5855 Flor. 22 i 4 x¹²

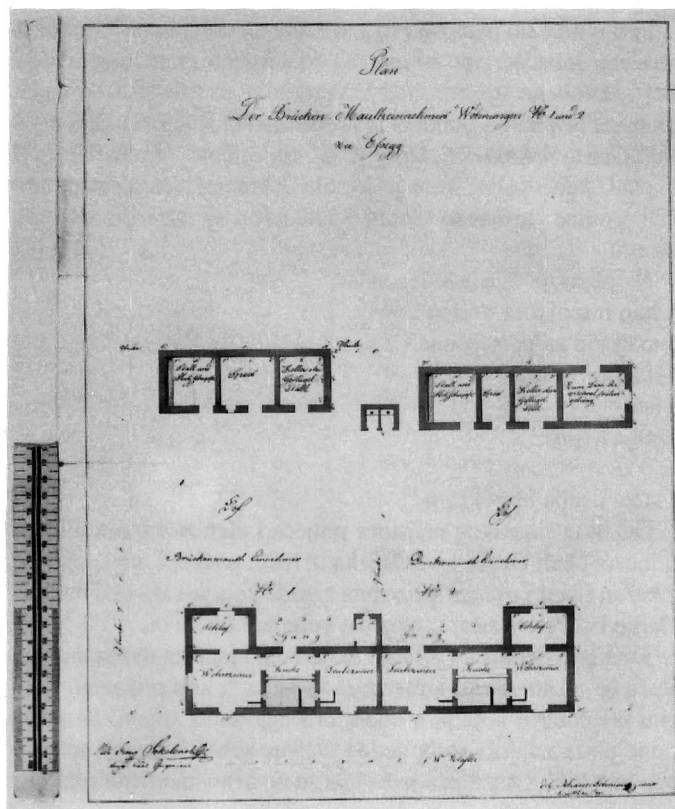
PLAN STANA INSPEKTORA MOSTA I NASIPA U OSIJEKU

Iz godine 1807. potječe plan za novogradnju stana Inspektora mosta i nasipa u Osijeku, koji prikazuje presjek i krovnište zgrade. U desnom donjem uglu je signiran: *Nacrtno u listopadu 1807. godine*¹³.

158. Plan zgrade mitnice na lijevoj obali Drave kod Osijeka, zidarski majstor Johannes Schmauss Junior, 1826. g.

159. Plan zgrade za stanove mitničara u Osijeku, zidarski majstor Johannes Schmauss Junior, 1826. g.

¹² – MOL, E-87-1792 – 17-158.

¹³ – MOL, T-62, No. 731.

PLAN GORNJEG GRADA U OSIJEKU

Iz 1824. godine potječe zanimljivi plan Gornjeg grada u Osijeku, koji je spomenute godine snimio Joseph Vegen, zidarski majstor¹⁴.

DVA PLANA ZGRADA JAVNE NAMJENE U OSIJEKU

Zidarski majstor Joseph Vegen izradio je 1823. godine projekt za zgradu javne namjene u Osijeku, koji je potpisao u desnom donjem uglu: *Joseph Vegen Maurer Meister*.¹⁵

Projekt prikazuje veoma izduženi prizemni objekt ritmički raščlanjen nizom vrata i prozora.

Već iduće 1824. godine projektirao je zidarski majstor Antun Hautmann zgradu javne namjene, čiji je plan potpisao u desnom donjem uglu: *Antun Hautmann Maurer Meister*.¹⁶

Hautmannov projekt prikazuje u tlocrtu izduženu prizemnicu raščlanjenu nizom vrata uokvirenih jednostavnim okvirima izvedenima u žbuci.¹⁷

PLANOVI ZA MITNICE NA DRAVI I STANOVE MITNIČARA

U Državnom arhivu u Budimpešti sačuvano je nekoliko planova za mitnice na Dravi kod Osijeka i za stanove mitničkih službenika. Te je planove izradio zidarski majstor Johannes Schmauss Junior, a revidirao ih je i odobrio Georg Sokolovich, inženjer Ugarske dvorske komore 1826. godine.

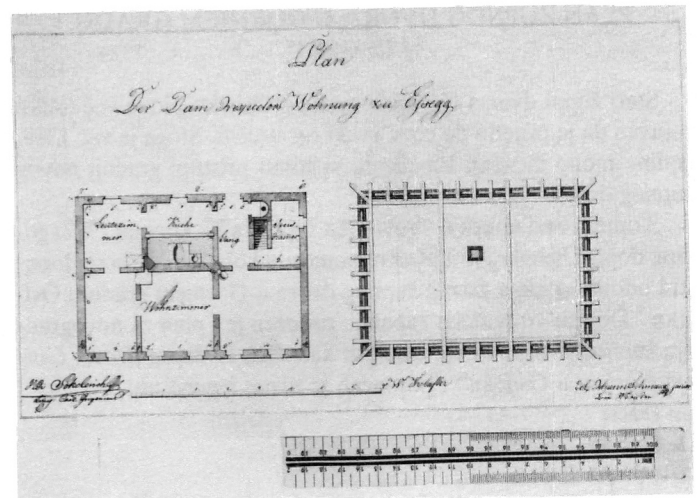
Prvi u nizu tih planova prikazuje situacijski plan na kojemu su označene lokacije: vrt mitničara, vrt inspektora, dvorišta kao i tlocrti stambene zgrade. Plan je signiran u donjem desnom uglu: *Johannes Schmauss Junior Bau Meister*, a u lijevom donjem uglu: *Vidi: Georg Sokolovich, Dirig. Caal. Ingenieur*.¹⁸ Vidljivo je da je taj plan, kao i ostale koje je izradio Johannes Schmauss Junior 1826. godine, revidirao Georg Sokolovich, tj. Ugarska dvorska komora.

Na planu je slijedeća legenda:

- stan inspektora nasipa
- magazin za potrepštine
- stan mitničara
- isto
- staja i šupa
- staja i šupa inspektora.¹⁹

Od istog zidarskog majstora potječe i plan za zgradu mitnice na lijevoj obali Drave kod Osijeka iz 1826. godine²⁰, na kojemu je prikazan tlocrt i presjek prizemne zgrade koja se sastojala od kancelarije i sobe mitničara, njegove kuhinje i hodnika.

Johannes Schmauss je 1826. g. izradio i plan za dva stana mitničara na mostu preko Drave kod Osijeka^{20a}, koji prikazuju izduženu prizemnicu koja je u dijelu pročelja imala trijem. Sa svake strane ulaza nalazila se po jedna dnevna soba i kuhinja, spavaća soba i hodnik. Oba dijela kuće bila su tlocrtno identično riješena.

160. Plan stambene kuće za inspektora nasipa u Osijeku, zidarski majstor Johannes Schmauss Junior, 1826. g.

U dvorištu nalazile su se staje, smočnica i podrum koji je bio smješten ispod peradarnika.^{20a}

Johannes Schmauss Junior izradio je i plan za stan inspektora nasipa u Osijeku. Tlocrt prikazuje prizemnicu s dnevnim sobama, sobom za poslugu, kuhinjom, hodnikom i smočnicom.²¹

Zanimljiv je i plan istog zidarskog majstora iz 1826. godine, koji prikazuje pročelje i tlocrt za Mitnicu na desnoj strani dravskog mosta kod Osijeka.²²

- 14 – MOL, S-11, No. 1358 – E-75-civit. – 1824-13 $\frac{13011}{21}$
- 15 – MOL, T-62, No. 864 – E-civit. – 1823-13 $\frac{1304}{21}$
- 16 – MOL, T-62, No. 864/2 – E-75-Civit. – 1824 $\frac{13011}{21}$
- 17 – MOL, T-62, No. 864/2
- 18 – MOL, E-87 – Oeconom. – 1826 – 4 $\frac{13977}{21}$
- 19 – MOL, E-87 – Oeconom. – 1826-4 $\frac{13997}{13}$ – S-11, No. 1556.:

- Des Inspectors Wohnung
- Requisiten Magazine
- Mautheinhalters Wohnung
- ditto
- Stall und Schupfen
- Stall und Schupfen
- Schoppen

20 – MOL, T-62, No. 1122/1

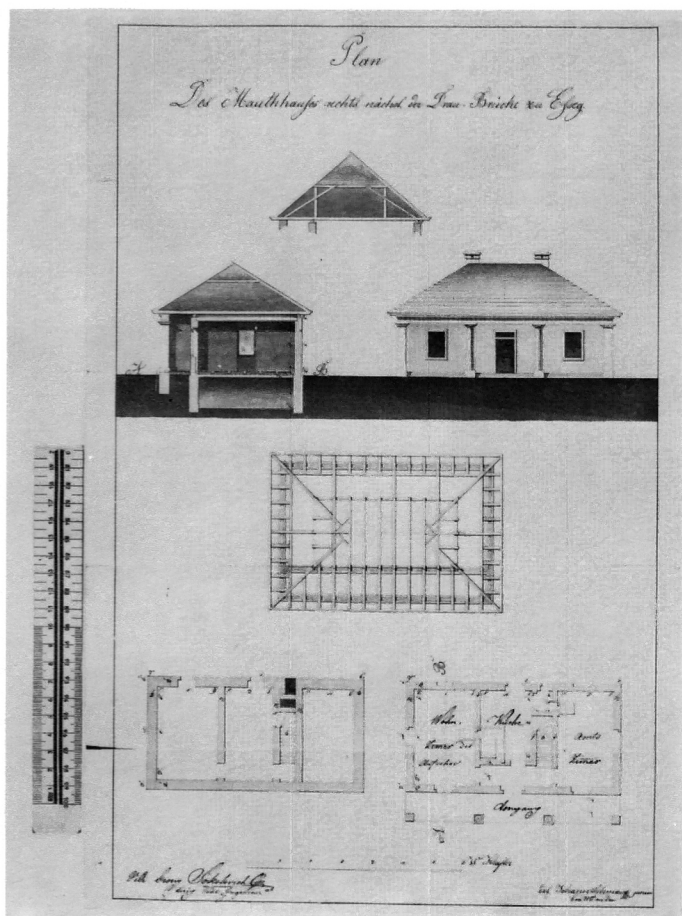
20a – MOL, T-62, No. 1122/2

21 – MOL, T-62, No. 1122/3

22 – MOL, T-62, No. 1122/4

23 – I. Lentić-Kugli, o.c.

24 – Ivy Lentić-Kugli, *Prilog istraživanju javnih zgrada u Srijemskoj Mitrovici i Somboru*, Zbornik Gradska kultura na Balkanu, br. 2, Beograd 1988, 125-138.

Prikazano je pročelje prizemne zgrade izvedene u skladnim klasicističkim oblicima. Ispred pročelja nalazio se trijem na stupovima, a pročelje je bilo raščlanjeno dvama prozorima sa svake strane glavnoga ulaza. Na planu je prikazan i presjek zgrade i krovnište. Tlocrt zgrade pokazuje na pročelju uski trijem na stupovima, ulazna vrata, te s lijeve strane sobu inspektora, a s desne strane njegovu kancelariju. U stražnjem dijelu kuće nalazila se kuhinja. Na žalost, većina je tih zgrada danas nestala, a neke od njih, koje su se sačuvale, toliko su pregrađivane i adaptirane da se njihova nekadašnja arhitektura više ne može prepoznati.

Međutim sačuvani nam planovi tih zgrada javne namjene s kraja 18. i iz prve četvrti 19 stoljeća pokazuju način gradnje i arhitektonsko oblikovanje takva tipa zgrada. Usprkos njihovoj izrazito funkcionalnoj i utilitarističkoj namjeni, posvećena je ipak velika brižljivost obradi pročelja, koje nam zorno predočuje vještinu i znanje tadašnjih osječkih graditelja.

U vezi s arhitektonskim oblikovanjem te rješavanjem i rasporedom unutrašnjeg prostora povezuju se ove osječke zgrade sa sličnim zgradama javne namjene kakve je vlast podizala i u ostalim centrima Slavonije²³, a također i u Vojvodini.²⁴

161. Plan stambene zgrade mitnice na desnoj obali Dravskoga mosta kod Osijeka, zidarski majstor Johannes Schmauss Junior, 1826. g.

Summary

SEVERAL PLANS AND DESIGNS OF BUILDINGS FOR PUBLIC USE IN OSIJEK FROM THE END OF THE 18th AND THE FIRST QUARTER OF THE 19th CENTURY

At the National Archives in Budapest the author found several plans of the buildings for public use in Osijek. The typology of space and façades mark them as utilitarian buildings from the period of Classicism. The plans are signed by the masters J. Schmidt, A. Hautmann, J. Vegen and J. Schmauss. Two of them are very interesting because they show the ground plans and façades of the Upper and Lower Town *Triwiallschülle*. The other designs represent the rectory in the Upper Town, the flat of the bridge and the Drava embankment supervisor, the site-draft of toll-houses and the plans of the buildings belonging to the toll-house.